

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται στους ψυχιάτρους, τους ειδικευόμενους στην Ψυχιατρική αλλιά και στους ιατρούς εκείνους που επιθυμούν να εμβαθύνουν στις ψυχικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις του ανθρώπου κατά την υγεία και, κυρίως, κατά τη νόσο. Κάθε νόσος, σωματική ή ψυχική, έχει ένα δικό της «ψυχιατρικό βάρος», που ενδέχεται να έχει τεράστια σημασία για την έκβασή της και η προσμέτρησή του κατά την κλινική εκτίμηση είναι δυνατόν να καθορίζει και την ποιότητα του ιατρού, στο βαθμό που αυτός το επισημαίνει και το αξιοποιεί.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου, η Ιατρική Ψυχολογία, εστιάζεται στη φαινομενολογία της ψυχολογίας της υγείας, σωματικής και ψυχικής. Η μελέτη κάθε ψυχικής λειτουργίας περιλαμβάνει γενικές περιγραφικές έννοιες, την ανάπτυξη και τις εκδηλώσεις της κατά την εκδίπλωση της ζωής. Το κεφάλαιο που πραγματεύεται τους βιολογικούς παράγοντες που επιδρούν στην ψυχική υγεία περιλαμβάνει θέματα όπως: Νευρικό σύστημα, Ενδοκρινικό σύστημα, Ανοσοποιητικό σύστημα, Βιολογικά ωρολόγια, Γενετικό υπόστρωμα, Τροφές. Το κεφάλαιο που πραγματεύεται τους κοινωνικούς παράγοντες που επιδρούν στην ψυχική υγεία περιλαμβάνει θέματα όπως: Σχέσεις μητέρας-παιδιού, Σχέση μελών ζευγαριού, Διαπροσωπικές σχέσεις, Δίκτυο των σχέσεων των μελών της οικογένειας, Ομάδα. Φυσικό περιβάλλον, Εδαφική κυριαρχικότητα, Πυκνότητα πληθυσμού, Συνωστισμός. Δομημένο περιβάλλον. Στερητικά περιβάλλοντα, Θεραπευτικά περιβάλλοντα, Ψυχαγωγικά περιβάλλοντα. Κοινωνικό περιβάλλον, Παραδοσιακή κοινωνία, Μεταβατική κοινωνία, Σύγχρονη κοινωνία, Μεταβιομηχανική κοινωνία. Πληροφορική και κοινωνική υπερφόρτωση. Κοινωνικές τάξεις και Ψυχική υγεία. Κουλτούρα και Ψυχική υγεία. Μέσα μαζικής διαμόρφωσης αντιλήψεων και συμπεριφοράς, Πλήση εγκεφάλου, Ψυχολογικός πόλεμος και διαφήμιση. Ψυχορρύπανση. Θέματα παραψυχολογίας περιγράφονται συνοπτικά στο τέλος αυτού του μέρους, αφού –και αυτό συμβαίνει διαχρονικά στην εξέλιξη της ιστορίας της ανθρωπότητας– ο μυστικισμός ασκεί ακατανίκητη γοητεία στους περισσότερους ανθρώπους και επιδρά μερικές φορές καταλυτικά στην υγεία τους.

Το δεύτερο μέρος αφορά στην Ψυχοσωματική Ιατρική. Τα θέματα που αναπτύσσονται εδώ αναφέρονται στις σχέσεις σωματικών και ψυχολογικών παραγόντων μέσα στο πλαίσιο της νόσου. Ψυχιατρικά προβλήματα κατά το οξύ και χρόνιο σωματικό νόσημα, Ψυχιατρικές διαταραχές που εκδηλώνονται από τη σωματική σφαίρα, Συνύπαρξη σωματικής και ψυχικής ασθένειας, Ψυχοσωματικές ασθένειες, Επιλογή οργάνου και συμπτώματος, Επιπτώσεις της ψυχικής νόσου στη σωματική υγεία, Ψυχιατρικά προβλήματα κατά την περιεγχειρητική περίοδο, Ψυχιατρικοί παράγοντες στην ποιότητα ζωής πασχόντων από σωματικές νόσους, Θάνατος και Ευθανασία, η Ιατρική και ο ιατρός, Σχέση ιατρού και ασθενούς, Σχέση ιατρού με οικείους

του ασθενούς, Ανακοίνωση της αλήθειας, Ιατρογενείς νόσοι, τα Δικαιώματα των ασθενών, Σχέσεις μεταξύ των ιατρών, Νοσηρότητα των ιατρών, Παραδοσιακές και Εναλλακτικές Ιατρικές είναι θέματα που αναπτύσσονται σε αυτό το μέρος του βιβλίου.

Στον τομέα της Ψυχοπαθολογίας, που αναπτύσσεται κυρίως στο τρίτο και το τέταρτο μέρος, η προσοχή εστιάζεται στην περιγραφή και κατάταξη ψυχιατρικών συμπτωμάτων, σημείων, συνδρόμων και νόσων και γίνεται προσπάθεια επισήμανσης των πιθανών σχέσεων και αλληλοκαλύψεων που υπάρχουν μεταξύ τους. Αυτού του τύπου η περιγραφή των ψυχολογικών διεργασιών και των διαταραχών τους έχει ως αποτέλεσμα να διαμορφώνεται ένα ιδιαίτερο πλαίσιο ταξινόμησης των ψυχιατρικών διαταραχών, κάπως διαφορετικό από τα δύο σύγχρονα συστήματα ταξινόμησης (το ICD-10 και το DSM-IV), στο οποίο όμως διατηρείται η διεθνώς αποδεκτή ορολογία. Το περιεχόμενο είναι καθαρά περιγραφικό. Δεν ακολουθείται καμία θεωρητική κατεύθυνση ούτε στο πεδίο της περιγραφής ούτε –πολύ περισσότερο– στο πεδίο της ερμηνείας. Είναι αναπόφευκτο να παρατίθενται ερμηνευτικές προτάσεις αντλημένες από το ευρύ φάσμα θεωρητικών σχολών, αλλά το βιβλίο κρατά σαφείς αποστάσεις από αυτές στο σύνολό τους. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στο μεγάλο φάσμα των θεραπευτικών προσεγγίσεων.

Αποφεύγονται οι εκτεταμένες ιστορικές αναφορές, που θα καθιστούσαν το βιβλίο εξαιρετικά ογκώδες. Η ιστορία της Ιατρικής Ψυχολογίας και της Ψυχιατρικής είναι άλλωστε ξεχωριστά θέματα και αξίζει να αποτελέσουν αντικείμενα αυτόνομης μελέτης, πράγμα που συμβαίνει κατά κόρον στη διεθνή βιβλιογραφία. Ωστόσο, όταν χρειάζεται, γίνεται αναφορά στις κεντρικές μορφές, τις ιδέες, τα γεγονότα και τις ανακαλύψεις που σημαδεύουν την εξέλιξη συγκεκριμένων θεμάτων της Ιατρικής Ψυχολογίας και Ψυχιατρικής, στα οικεία κεφάλαια.

Τα ψυχιατρικά φαινόμενα, περισσότερο από κάθε άλλη παθολογική εκδήλωση, δεν ερμηνεύονται ούτε αντιμετωπίζονται μόνο μέσα σε ένα αυστηρά βιολογικό πλαίσιο. Η μανιώς της προσήλωση στην τεχνολογική εκδοχή της Ιατρικής καθόλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα δεν έχει αφήσει μεγάλα περιθώρια για την ενασχόληση με την ανθρώπινη διάσταση της νόσου. Έτσι, τομείς όπως η ψυχοκοινωνική πλευρά της διάγνωσης και της θεραπείας έχουν αποδυναμωθεί στο μέγιστο βαθμό, εκτοπισμένοι στα ακρότατα κράσπεδα μιας αλαζονικής, τεχνοκρατικής, βιομηχανοποιημένης, εργασιακής και συνδικαλιστικής Ιατρικής, απελπιστικά αποξενωμένης από το πρόσωπο του ασθενούς. Σε επίπεδο ιατρικών σπουδών, η θέση της Ιατρικής Ψυχολογίας και της Ψυχιατρικής βρίσκεται σήμερα στην περιφέρεια του διδακτικού προγράμματος. Διδάσκονται αποκομμένες σε σημαντικό βαθμό από την υπόλοιπη Ιατρική και επομένως απογυμνωμένες από την κλινική χρησιμότητά τους.

Η βιβλιογραφία, εξ ανάγκης επιλεγμένη, είναι ενδεικτική και αποτελεί περισσότερο ένα είδος χρηστικού οδηγού για περαιτέρω μελέτη. Δεν έχει αποδεικτικό χαρακτήρα. Ο ανά χείρας τόμος είναι διδακτικό εγχειρίδιο και, σε τέτοια βιβλία, δεν είναι υποχρεωτικό να καταδεικνύεται η ερευνητική βάση και προέλευση της κάθε φράσης, γεγονός που θα επιβάρυνε τις σελίδες του τόμου με εκατοντάδες παραπομπές. Από την άλλη μεριά, σε τέτοια κείμενα ελλοχεύει ο κίνδυνος για τον συγγραφέα να κατηγορηθεί αποκάλυπτα για λογοκλοπή. Ένα διδακτικό εγχειρίδιο –από τη φύση του αντικείμενου του μια ανασκόπηση γνώσεων– δεν μπορεί παρά να είναι συλλογικό έργο, ακόμη και όταν έχει ένα συγγραφέα. Δεν πρέπει λοιπόν να νομίζουν οι αναγνώστες –και πολύ περισσότερο ο συγγραφέας– ότι ένα τέτοιο βιβλίο είναι ένα επίτευγμα απολύτως προσωπικό.

2. Η ΨΥΧΗ, Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Η ΨΥΧΗ. Στο θέμα της ψυχής, η Ιατρική δεν υποκαθιστά με κανέναν τρόπο τη Μεταφυσική, την Τέχνη ή τη Θεολογία. Η μεγάλη ποικιλομορφία των απόψεων περί ψυχής –είτε προέρχονται από θρησκευτικά δόγματα είτε από φιλοσοφικά συστήματα– αφορά κυρίως στην ουσία της και όχι αυτή καθαυτή στην ύπαρξή της, την οποία –παρά τη διαφορετικότητα της μορφής, των ονομάτων και των ιδιοτήτων που της αποδίδονται– κανείς δεν φαίνεται να αρνείται. Θα πρέπει βέβαια να τονιστεί ότι ένα μεγάλο ρεύμα στη φιλοσοφία υποστηρίζει ότι την ιδέα της ψυχής, και του θεού, δημιούργησε ο άνθρωπος ως καταφύγιο και ικανή παρηγοριά για τον φόβο του θανάτου. Για πολλούς η ψυχή είναι πηγή της ζωής, πηγή αφηρημένης σκέψης, εκδήλωση των ανώτερων λειτουργιών, ενώ το κύριο χαρακτηριστικό της είναι ότι παραμένει αναλλοίωτη και μετά τον θάνατο, σε αντίθεση με το σώμα που είναι θνητό και αποσυντίθεται. Άλλοι θεωρούν ότι το σώμα χρησιμοποιείται ως όργανο από την ψυχή, η οποία του παρέχει ζωή, και άλλοι ότι είναι ο χειρότερος εχθρός του, αφού δεν το αφήνει να χαρεί όταν εκείνο θέλει να χαρεί.

Στα ομηρικά έπη τα ψυχικά φαινόμενα οφείλονται στον θυμό, αυτό που εννοούμε σήμερα ως συναισθήματα, ο οποίος εντοπίζεται στο ήτορ, δηλαδή στην καρδιά, ή στις φρένες, δηλαδή στο διάφραγμα. Θεωρείται ως απαρχή του θάρρους, του πάθους, του οίκτου, του άγχους, της ζωικής όρεξης, αλλά σπάνια σχετίζεται με το σκέπτεσθαι και τη λογική. Ο θυμός αφανίζεται με τον θάνατο. Μαζί με τον θυμό υπάρχει και η αθάνατη ψυχή, που είναι πνευματική αρχή της ζωής, η δύναμη που διατηρεί τον άνθρωπο στη ζωή και η οποία εξέρχεται τη στιγμή του θανάτου ως τελευταία πνοή, από το «έρκος των οδόντων» ή από κάποια πληγή. Η ψυχή κατεβαίνει στον Άδη και γίνεται το είδωλο του νεκρού. Δεν υπάρχει στον Όμηρο λέξη η οποία να αναφέρεται στην έννοια ψυχή με τη σημασία που έχει σήμερα. Η λέξη νους σχετίζεται με τις έννοιες της ιδέας και της αναπαράστασης. Το σώμα ορίζεται με πολλούς τρόπους, αλλά η λέξη σώμα ποτέ δεν χρησιμοποιείται για τους ζωντανούς. Θυμός, νους και ψυχή δεν διακρίνονται με σαφήνεια από τα όργανα του σώματος. Παράξενα πράγματα επίσης έχει πει και ο Ηράκλειτος για την ψυχή, για την οποία πίστευε μεν ότι η αφετηρία της είναι υγρή, αφού προέρχεται από το νερό, αλλά «*αύγή ξηρή ψυχή σοφωτάτη και άριστη*». Για τις ψυχές είναι τέρψη να μπαίνουν στη ζωή. Οι ψυχές αυτών που σκοτώνονται στη μάχη είναι καθαρότερες εκείνων που πεθαίνουν από αρρώστιες. Είπε ακόμη: «*άνθρωπος μένει αποθανόντας ἄσσα οὐκ ἔλπονται οὐδέ δοκέουσιν*» και «*Ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει*».

Στη Βίβλο υπάρχει μια περίπλοκη και δυσνόητη διαφοροποίηση της ψυχής και του πνεύματος από το σώμα και τη σάρκα. Το σώμα και η σάρκα διαφοροποιούνται μεταξύ τους, όπως επίσης η ψυχή από το πνεύμα. Το σώμα αντιτίθεται προς το πνεύμα και την ψυχή, όχι όμως και η σάρκα. Όπως συνδέεται η σάρκα με το σώμα, έτσι συνδέεται και η ψυχή με το πνεύμα. Η ψυχή της σάρκας είναι το αίμα και γι' αυτό δεν πρέπει να τρώγεται η σάρκα ζώου αν δεν αφαιρεθεί από αυτήν όλο το αίμα, *«ή ψυχή τής σαρκός είναι εν τῷ αἵματι»*, διότι και τα ζώα έχουν ψυχή. Η ψυχή πεθαίνει με το σώμα. Το πνεύμα όμως είναι αθάνατο. Ο άνθρωπος που έχει σώμα και ψυχή μόνο, δεν μπορεί να επικοινωνήσει με τον θεό παρά μόνο αν διαθέτει πνεύμα.

Ο Πλάτων πίστευε ότι η ψυχή είναι το κέντρο, η πηγή και η αιτία της ζωής. Αθάνατη, ακατάλυτη και πνευματική, καθορίζει τις ανθρώπινες σκέψεις και πράξεις. Η υπόστασή της είναι τριμερής και διακρίνεται στο λογιστικό, το θυμοειδές και το επιθυμητικό, τα οποία συνδέονται αντιστοίχως με τις αρετές της σοφίας, της ανδρείας και της σωφροσύνης. Για τον Πλάτωνα, η ψυχή είναι τελείως ανεξάρτητη και διαφορετική ουσία από το σώμα, έχει συζευχθεί προσωρινά μαζί του και επιδιώκει συνεχώς να δραπετεύσει από αυτό και τους περιορισμούς του. Η μόνη δυνατότητα αποδέσμευσης της ψυχής από το σώμα είναι μέσω του θανάτου. Ο Πλάτων διακρίνει τον κόσμο σε δύο επίπεδα: τον νοητό κόσμο των ιδεών, που είναι αναλλοίωτος, και τον αισθητό κόσμο των υλικών αντικειμένων, που τα γνωρίζουν οι άνθρωποι με τις αισθήσεις τους και για τον οποίο πίστευε ότι είναι κόσμος παρακμιακός, καταδικασμένος στην αέναη μεταβολή και τη φθορά. Σε αυτόν τον παρακμιακό κόσμο ανήκει και το ανθρώπινο σώμα. Δίδασκε δε ότι η σχέση του ανθρώπου με το σώμα του θα πρέπει να είναι αρνητική και ότι πρέπει να το δέχεται ως κάτι που υπόκειται στον μαρασμό και το οποίο επομένως είναι ανάξιο να ταυτίσει μαζί του την ουσία της ύπαρξής του.

Ο Αριστοτέλης υποστήριζε ότι *«ή ψυχή τούτο, ὃ ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ διανοούμεθα»*, ακόμη ότι *«ζῶον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος»* και ότι *«βέλτιον ψυχῆ σώματος»*. Ακόμη περισσότερο, *«ή ψυχή τοῦ σώματος ἀρχὴ δεσποτικὴν ἀρχήν»*. Θεωρούσε την ψυχή ως ζωογόνο αρχή του σώματος, ως αρχή και αιτία του. Βασικές δυνάμεις της ψυχής σε όλα τα ζώα διέκρινε το θρεπτικόν, το ορεκτικόν, το αισθητικόν, το κινητικόν και στον άνθρωπο το διανοητικόν. Η ενασχόληση του Αριστοτέλη με την Εμπειρική Ψυχολογία δεν συνεχίστηκε από τους μαθητές του και έτσι όταν τον 3ο αιώνα π.Χ. οι επιστήμες χωρίστηκαν από τη Φιλοσοφία, η Ψυχολογία έμεινε στην περιοχή της Φιλοσοφίας μέχρι και τον 19ο αιώνα.

Ο Ψελλός θεωρεί την ψυχή αυτόνομη από το σώμα, με τον νου ανώτατη τελείωση της ψυχής. Ο νους είναι ο μόνος που αντιλαμβάνεται την ύπαρξη της ψυχής. Και τα ζώα έχουν ψυχή αλλά δεν την αντιλαμβάνονται, επειδή δεν διαθέτουν νου ευρισκόμενα στα χαμηλότερα επίπεδα συνειδητότητας.

Η δυϊστική άποψη (αισθητό/νοητό, σώμα/ψυχή) βρίσκεται στα θεμέλια όλων των πίστεων περί την αθανασία της ψυχής και τη μετεμψύχωση, και ως φιλοσοφικό σύστημα είχε αρχίσει να διαμορφώνεται ήδη από τον Πυθαγόρα, τον Ηράκλειτο και τον Εμπεδοκλή, για να βρει μια πληρέστερη και πιο συνεκτική μορφή στο έργο του Πλάτωνα και στη μακρά σειρά των επιγόνων του. Ο René Descartes (Καρτέσιος) άσκησε μεγάλη επίδραση στη συγκρότηση μιας δυϊστικής φιλοσοφίας στο θέμα σώμα-ψυχή ισχυροποιώντας την άποψη ότι μεταξύ τους υπάρχει ένα χάσμα, ότι αποκλείονται αμοιβαίως, το ένα εξασθενεί το άλλο και ότι η ψυχή μπορεί να υπάρξει χωρίς το σώμα. Οι ιδέες του Καρτέσιου, παρά το ότι δεν είχαν ιδιαίτερη πρωτοτυπία, αποτέλεσαν το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκαν όλες οι σύγχρονες δυϊστικές θεωρίες με τη γνωστή ακραία διατύπωση του φιλοσόφου Gilbert Ryle για το «φάντασμα στη μηχανή». Παρόλα αυτά και παρά τις μανιώδεις, περιφληγείς και συναρπαστικά γοητευτικές προσπάθειες των αποκρυφιστών (Markides 1987), ποτέ δεν τεκμηριώθηκε η ύπαρξη μιας ασώματης ψυχής.

Άλλοι υποστηρίζουν ότι σώμα και ψυχή προέρχονται από την ίδια ουσία, ότι και η ψυχή αποτελείται από λεπτότατη ύλη (τα άτομα του Δημόκριτου), ή ότι δεν είναι τίποτε άλλο από γεγονότα, τα ψυχικά φαινόμενα, τα οποία αποτελούν προϊόντα της λειτουργίας του εγκεφάλου, όπως η χορή είναι προϊόν της χορηδόχου κύστεως (La Mettrie, Holbach). Ο Eccless (1992) πιστεύει ότι ολόκληρος ο κόσμος της συνείδησης, ο ψυχικός κόσμος, είναι μικροκοκκιώδης, με ψυχικές μονάδες που τις ονόμασε ψυχώνια (psychons). Το ψυχώνιο, μέσω μιας κβαντικής διαδικασίας, συνδέεται με το νευρικό κύτταρο, και αυτό σε μακροσκοπικό επίπεδο αποτελεί τη σύνδεση εγκεφάλου-ψυχής. Η άποψη ότι ψυχή και σώμα αποτελούν ενιαίο και αδιαίρετο σύνολο και ότι ο δυϊσμός είναι ασύμβατος με την επιστημονική αντίληψη του ανθρώπου έχει επιβάλει μια επιστημονική, στενή οριοθέτηση της έννοιας της ψυχής, η οποία ενδεχομένως αφήνει ένα μεγάλο μέρος της εκτός επιστημονικού πεδίου.

Στην ιατρική σκέψη υπάρχει ασάφεια περί την κατανόηση και απόδοση της έννοιας της ψυχής, ασάφεια η οποία ποικίλλει αναλόγως της ιστορικής περιόδου και της κυρίαρχης ιδεολογίας. Τα συναισθήματα επενδύουν βιολογικές ανάγκες ενστικτικής αρχής και τις ικανοποιήσεις τους, γι' αυτό βρίσκονται σε τόσο στενή σχέση με το σώμα. Οι άλλες, ανώτερης απαρτίωσης λειτουργίες, όπως η αντίληψη, η συγκέντρωση, η προσοχή, η μνήμη, η βούληση, η νόηση, η σκέψη, η συνείδηση, είναι εργαλεία υποταγμένα στην ικανοποίηση προσαρμοστικών αναγκών του οργανισμού. Όλα αυτά μαζί είναι η ψυχή; Μήπως η ψυχή είναι κάτι άλλο; Ίσως, αλλά στιδήποτε βρίσκεται πέρα από αυτά δεν ανήκει στη δικαιοδοσία της Ιατρικής. Σε αυτή τη λογική εδράζεται η άποψη του Lange ότι η σύγχρονη επιστημονική μελέτη της ψυχής δεν είναι παρά μια «άψυχη ψυχολογία». Στην έννοια του «ψυχικού» δεν είναι δυνατόν να ενταχθούν συλλήβδην και κατά τον ίδιο τρόπο όλες οι ψυχικές λειτουργίες ως προς τη σχέση τους με το σώμα. Αν τα συναισθήματα/συγκινήσεις διευκολύνουν την κατανόηση της ενότητας σώματος και ψυχής, αυτό δεν γίνεται στον ίδιο βαθμό με άλλες ψυχικές λειτουργίες, όπως π.χ. το αφηρημένως σκέπτεσθαι, το οποίο, χωρίς να παύει να έχει την αφετηρία του στις λειτουργίες του εγκεφάλου, ενδέχεται να είναι τελείως αυτονομημένο από τις λειτουργίες του σώματος.

Το ψυχικό πρόβλημα στην ιατρική πράξη δεν εκφράζεται πάντοτε με ψυχιατρικά συμπτώματα και σημεία, αλλά αρκετές φορές με σωματικά συμπτώματα και σημεία. Όπως, αντίστοιχα, η σωματική νόσος εκδηλώνεται κυρίως με σωματικά συμπτώματα και σημεία, αλλά υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που εκδηλώνεται μόνο με ψυχιατρικά συμπτώματα και σημεία. Η εξέλιξη μιας σωματικής νόσου είναι δυνατόν να επηρεάζεται από συναισθηματικούς παράγοντες αλλά και να επιδρά στην ψυχική σφαίρα. Υπάρχει συνεχής αλληλεπίδραση μεταξύ σωματικής κατάστασης και ψυχικής σφαίρας τόσο κατά την υγεία όσο και κατά τη νόσο. Ορισμένες ψυχικές καταστάσεις, όπως συγκινήσεις, παρατεταμένες συναισθηματικές φορτίσεις και συγκρούσεις, ποικίλα καθήκοντα ή προβλήματα, είναι δυνατόν να προκαλέσουν εκδηλώσεις από τη σωματική σφαίρα. Ακόμη, σωματικές νόσοι ή δυσλειτουργίες είναι δυνατόν να προκαλέσουν ψυχικές διαταραχές. Αλλά και ο άνθρωπος μπορεί ενσυνείδητα να επηρεάζει μέσα από προκλητές ψυχικές διεργασίες τη λειτουργία των οργάνων του σώματός του. Αυτές οι αλληλεπιδράσεις δεν είναι μόνο αμφίδρομες αλλά και δυναμικές, αφού μεταβάλλονται, πολλές φορές εντυπωσιακά, κατά τη διέλευση του χρόνου.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ. Η κατανόηση της φύσης του ανθρώπου και των έργων του αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση της Ιατρικής. «*Οὐκ ἐνὶ δυνατόν ἡτρικὴν εἶδεναι, ὅστις μὴ οἶδεν ὅτι ἄνθρωπος ἐστίν*» έγραψε ο Ιπποκράτης. Η έννοια του ανθρώπου και η σχέση του με τον κόσμο ποικίλλουν ανάλογα με την κυρίαρχουσα φιλοσοφική ή θρησκευτική ιδεολογία στην εκάστοτε διανυόμενη ιστορική περίοδο και συνήθως έχουν μικρή χρησιμότητα για την κατανόηση του ανθρώπου ως αντικειμένου της ιατρικής παρατήρησης και θεραπείας.

Οι Τιτάνες παγίδευσαν τον νήπιο Διόνυσο, τον έσκισαν σε κομμάτια, τον έβρασαν, τον έφαγαν και αμέσως κατακεραυνώθηκαν από τον Δία. Από τους καπνούς των λειψάνων τους ξεπήδησαν οι άνθρωποι, που κληρονόμησαν τις φρικώδεις συνήθειες των Τιτάνων. Αλλά μέσα τους υπάρχει η ουσία του Διόνυσου, θεία ψυχή και απόκρυφο Εγώ. Έκτοτε, η εξημέρωση του ανθρώπου αποτελεί τον ακατόρθωτο στόχο της ανθρωπότητας. Ο Ηράκλειτος επισήμανε ότι οι πλείστοι των ανθρώπων «κεκóρυνται ώκοσπερ κτήνεα» και ακόμη χειρότερα αναφέρει γι' αυτούς ο Πλάτων στην Πολιτεία (586 α Πολιτεία):

*...βοσκημάτων δίκην κάτω άεί βλέποντες και κεκυφότες εις γήν και εις τραπέζας βόσκο-
νται χορταζόμενοι και όχεύοντες, [b.] και ένεκα τής τούτων πλεονεξίας λακτίζοντες και
κυρήττοντες άλλήλους σιδηροίς κέρασι τε και όπλαίς άποκτεινύασι δι' άπληστίαν, άτε ούχι
τοίς ούσιν ούδè τò ðν...*

Μετάφραση: ...σαν τα ζώα της βοσκής, βλέποντας πάντοτε προς τα κάτω, καμπουρια-
σμένοι προς τη γη και στα τραπέζια βόσκουν χορταίνόμενοι και μαρκαλιζόμενοι (συνουσια-
ζόμενοι) και η πλεονεξία τους γι' αυτές τις ηδονές τους κάνει λακτίζοντας και κερατιζοντας
ο ένας τον άλλον με σιδερένια κέρατα και σπλές να σκοτώνονται εξαιτίας της απληστίας
τους, αφού δεν ασχολούνται με την πλήρωση του μέρους εκείνου του εαυτού τους που είναι
πραγματικά ον....

Ο Σπινόζα γράφει ότι οι άνθρωποι είναι φτιαγμένοι ώστε να αισθάνονται οίκτο για τους δυ-
στιχείς και φθόνο για τους ευτυχείς. Ότι προτιμούν την εκδίκηση από το έλεος. Μεταξύ τους
ξεσπούν συγκρούσεις επειδή ο κάθε ένας θέλει να είναι πρώτος. Προσπαθούν να συντρίψουν
ο ένας τον άλλον και ο νικητής περηφανεύεται γιατί νίκησε τον αντίπαλό του παρά γιατί απο-
κόμισε ο ίδιος κάποιο αγαθό. Ο Kant εστιάζεται ιδιαίτερα στην τάση του ανθρώπου να μπορεί
να ασκεί επίδραση στους άλλους και να τους υποτάσσει. Αυτό επιδιώκει να το πετύχει με τη
συσσώρευση χρήματος, την απόκτηση ισχύος και την κατάκτηση της δόξας. Ο Freud θεωρούσε
τους περισσότερους ανθρώπους σκουπίδια.

Ο ανθρωποκεντρισμός τοποθετεί τον άνθρωπο στο κέντρο του κόσμου και βλέπει την ευη-
μερία του ως τελικό σκοπό του σύμπαντος και της δημιουργίας. Αυτή η θεώρηση, σύμφυτη με
την ανάπτυξη της γεωργικής κοινωνίας, κυριάρχησε επί μακρόν μέχρι τον 18ο-19ο αιώνα, οπότε
η διάδοση της επιστημονικής σκέψης και η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας οδήγησαν στην
ανάδυση του εργοστασιακού πολιτισμού, ο οποίος ουσιαστικά εγκαθίδρυσε και θεσμικά την
ανθρωποκεντρικότητα. Ωστόσο, η πορεία αυτή είχε δρομοποιηθεί ήδη από την Αναγέννηση.
Τα χαρακτηριστικά της είναι η ρήξη με την παράδοση, η βαθμιαία χειραφέτηση της γνώσης από
την αυθεντία των αρχαίων και την κηδεμονία των θεών, η προμηθειική πίστη στη δυνατότητα του
ανθρώπου να πάρει την τύχη στα χέρια του, η βεβαιότητα ότι είναι δυνατή η ερμηνεία των φυσι-
κών φαινομένων και η αποκωδικοποίηση των μυστικών του σύμπαντος χάρη στην επιστημονική
πρόοδο και τον θρίαμβο της τεχνικοκρατίας. Οι παραπάνω εξελίξεις δεν πλήττον μόνο τον
μεσαιωνικό θεοκεντρισμό αλλά, μέσα από μια καθολική απομάγευση του κόσμου, εγκαθιστούν
τα προνόμια του ανθρώπινου πνεύματος και ενισχύουν την ανθρωποκεντρική προσήλωση της
φιλοσοφικής σκέψης, οριστικά απορριπτικές πλέον από Θεό.

Κατά τους τελευταίους δύο αιώνες της βιομηχανικής ανάπτυξης, της εισβολής και της επι-
κράτησης του καπιταλισμού ως παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και της αποτυχημένης
προσπάθειας για αντικατάστασή του από τον σοσιαλισμό, η μοίρα του ανθρώπου σε όλα τα
πεδία γίνεται σχεδόν το αποκλειστικό αντικείμενο του φιλοσοφικού στοχασμού. Άλλοτε ως
υποκείμενο που συνθλίβεται στα γρανάζια απρόσωπων οικονομικών δομών (όπως τον βλέ-
πουν οι Feuerbach και Marx) και άλλοτε ως υποκείμενο μιας διαρκούς αναζήτησης γύρω από
το νόημα της ατομικής ύπαρξης (όπως τον βλέπουν οι υπαρξιστές Heidegger, Jaspers και
Sartre), ο άνθρωπος βρίσκεται στο επίκεντρο της φιλοσοφικής νεωτερικότητας. Ωστόσο, ο

φιλοσοφικός αυτός προσανατολισμός αντανακλά ήδη την πραγματικότητα του εργοστασιακού πολιτισμού. Τα ερωτήματα που τίθενται στο φιλοσοφικό επίπεδο σχετικά με τον βαθμό ελευθερίας και ευθύνης του ανθρώπου αντικατοπτρίζουν ταπεινές καθημερινές πραγματικότητες της εποχής του εργοστασιακού πολιτισμού, ο οποίος ορίζεται αφενός από την αυστηρή εργασιακή πειθαρχία και από το κυνήγι της αντικειμενικότητας και αφετέρου από τη ριζοσπαστικότητα, από μια ρηχή ελευθεριότητα, καθώς και από την τάση για υπέρμετρη διασκέδαση και καταναλωτισμό κατά τον «ελεύθερο χρόνο» (Tofler 1982).

Σημαντικά κοινωνικά χαρακτηριστικά που εμφανίστηκαν κατά τον 18ο και 19ο αιώνα και αναδιαμόρφωσαν κατά τρόπο ριζικό την έννοια του ανθρώπου είναι τα ακόλουθα:

- Η πλειονότητα του πληθυσμού προσφέρει εργασία σε ιδιωτικές ή δημόσιες επιχειρήσεις με αντάλλαγμα την εξασφάλιση ενός μισθού και την υπόσχεση για σταθεροποίηση της οικονομικής του κατάστασης.
- Η απώλεια της εργασιακής ελευθερίας και η βαθμιαία αντικατάστασή της από την εργασιακή δουλεία, που τώρα έχει απλωθεί σε ολόκληρο τον βιομηχανικό κόσμο, δεν έχει γίνει αντιληπτή από τους ανθρώπους.
- Οι μη παραγωγικές ομάδες του πληθυσμού εκτοπίζονται σε ειδικά κέντρα συγκέντρωσης (βρεφονηπιακοί σταθμοί, γηροκομεία, άσυλα ανιάτων, φυλακές), ώστε οι μισθωτοί εργαζόμενοι να δουλεύουν απερίσπαστοι.

Η φύση του ανθρώπου διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα μιας πολύπλοκης αλληλεπίδρασης σε ένα ευρύτατα μεταβλητό σύστημα βιολογικών δεδομένων και στις διαπλαστικές επιρροές του φυσικού περιβάλλοντος, του πολιτιστικού περιβάλλοντος και της προσωπικής εμπειρίας. Ο άνθρωπος είναι το κύριο προϊόν του εαυτού του (Eisenberg 1972). Το βρέφος που ανακαλύπτει ότι μπορεί να ελέγξει τις κινήσεις των δακτύλων του μεταμορφώνεται από παρατηρητής σε πρόσωπο που ενεργεί. Το παιδί που μαθαίνει ανάγνωση ξεκλειδώνει τους θησαυρούς της παγκόσμιας κληρονομιάς. Ο έφηβος που απαιτεί την κριτική επανεξέταση της συμβατικής σοφίας ενηλικιώνεται. Και ο ενήλικος που τα ενδιαφέροντά του επεκτείνονται πέρα από την οικογένεια στην ανθρωπότητα γίνεται αληθινός άνθρωπος. Ωστόσο, το βασικό ερώτημα για τη φύση του ανθρώπου είναι αν πράγματι είναι διαφορετική από αυτή των άλλων ανθρωποειδών, που η ζωή τους υπαγορεύεται από την αναζήτηση προστασίας και η κινητήρια δύναμη της συμπεριφοράς τους είναι η επιθετικότητα. Ένα ζώο φρονιάς των ομοειδών του, των εμβρύων και των νεογνών του, ο άνθρωπος, που κακοποιεί τα παιδιά, που οιπίστεις του και οι διαπροσωπικές του συμπεριφορές καθορίζονται από στενά συμφέροντα, τι ποιότητες έχει; Οι περισσότεροι φιλόσοφοι και στοχαστές έχουν μια μισανθρωπική στάση, αλλά η Ιατρική δεν μπορεί να έχει μια τέτοια βαθύτατα αντιθεραπευτική προσέγγιση της ανθρώπινης φύσης.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ. Η μελέτη των ψυχικών φαινομένων, η Ψυχολογία, έχει γίνει κατά καιρούς αντικείμενο σημαντικά διαφορετικών θεωρήσεων, ανάλογα με τις ευρύτερες αντιλήψεις που επικρατούν σε κάθε ιστορική περίοδο. Μέχρι προσφάτως εθεωρείτο κλάδος της Φιλοσοφίας. Ακόμη και σήμερα, σε αρκετές πανεπιστημιακές φιλοσοφικές σχολές διδάσκεται Ψυχολογία, παρά το ότι είναι γενικώς παραδεκτό ότι τα ψυχικά φαινόμενα εντάσσονται στο πλαίσιο μελέτης των βιολογικών φαινομένων. Κατά την ιστορική εξέλιξη της Ψυχολογίας, με την πάροδο του χρόνου και τη συσσώρευση γνώσεων, αποκαλύπτεται ότι η μελέτη των ψυχικών φαινομένων είναι αδιανόγη χωρίς τη βαθιά και απαρτιωτική διερεύνηση του νευρικού συστήματος σε επίπεδο πειραματικό, κλινικό και θεραπευτικό. Και δεν είναι μόνο το νευρικό σύστημα ο ακρογωνιαίος λίθος της μελέτης των ψυχικών φαινομένων. Στη διαμόρφωσή τους συμμετέχουν κατά τρόπο καθοριστικό το ορμονικό, το βιορρυθμικό και το ανοσιακό σύστημα, μέσω

των οποίων καθορίζεται η αδιαφιλονίκητη ένταξη των φαινομένων αυτών μέσα στο πλαίσιο της Ιατρικής και της Ψυχιατρικής. Η νευροενδοκρινολογία, π.χ., έχει φθάσει σε τέτοιο στάδιο εξέλιξης, ώστε καμία σοβαρή μελέτη στον τομέα της βιοσυμπεριφορικής έρευνας δεν μπορεί να αποφύγει τη συζήτηση θεμάτων που αφορούν στις επιπτώσεις της ορμονικής λειτουργίας στον βιωματικό χώρο, στη συμπεριφορά και στην ψυχοπαθολογία.

Το γνωστικό και κλινικό αντικείμενο της Ψυχολογίας περιλαμβάνει τα φαινόμενα της συνείδησης και της συμπεριφοράς μαζί με τα συνειδητά και τα ασυνειδήτα κίνητρά της. Τις απαρχές, την ανάπτυξή τους κατά τις διαδοχικές φάσεις της ζωής και τις εκδηλώσεις τους. Τα ψυχικά φαινόμενα είναι λειτουργίες που εξυπηρετούν την προσαρμογή και την επιβίωση και επομένως η Ψυχολογία δεν μπορεί να μην εξετάζει τις αμοιβαίες σχέσεις του ανθρώπου και του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζει. Συνεπώς, η μελέτη αυτών των φαινομένων πρέπει να θεωρεί τον άνθρωπο όχι απλό μεμονωμένο άτομο αλλά μέλος της κοινωνίας γενικώς, και ποικίλων κοινωνικών ομάδων ειδικότερα, μέχρι το επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων. Και βέβαια, επιβάλλεται όχι μόνο η μελέτη των νόμων που διέπουν τα φαινόμενα αυτά, αλλά και η διερεύνηση των δυνατοτήτων τροποποίησής τους.

Παρόλα αυτά, μεγάλες περιοχές της Ψυχολογίας «βυθίζονται» στην Παιδαγωγική και στη Φιλοσοφία. Όμως, αυτό δεν αποτελεί σημαντικό πρόβλημα. Το σημαντικότερο είναι η ιδιαίτερη κακομεταχείριση που έχει υποστεί η Ψυχολογία κατά τις τελευταίες δεκαετίες λόγω της μεγάλης εκλαϊκευσής της. Η χωρίς όρια διάδοση της διδασκαλίας της σε πλήθος μη ιατρικών πανεπιστημιακών και άλλων σχολών «ευκαιρίας», η μετατροπή της σε επάγγελμα χωρίς σαφές εργασιακό περιεχόμενο και η φθινή χρησιμοποίησή της από τα μέσα μαζικής προπαγάνδας δημιούργησαν έναν εκτεταμένο, υπερβολικό και αρκετές φορές γελοίο «ψυχολογισμό», αφού έφθασαν να τη χρησιμοποιούν για την ερμηνεία οποιουδήποτε ατομικού ή κοινωνικού φαινομένου. Μεγάλο μέρος ανθρώπινων δραστηριοτήτων, κοινωνικών συγκρούσεων και πολιτικών συμπεριφορών υποβλήθηκαν σε «εξαντλητικές», αλλά αρκετές φορές αφελείς, ψυχολογικές διερευνήσεις. Εξωφρενικές συσχετίσεις μεταξύ κοινωνικής συμπεριφοράς ή πολιτικής έκφρασης και ψυχολογικών παραγόντων επιχειρήθηκαν. Η κλίμακα αντισημιτισμού του Adorno χρησιμοποιήθηκε στον γενικό πληθυσμό και βρέθηκε ότι όσοι έχουν αντισημιτική προκατάληψη πάσχουν από συναισθηματική αστάθεια. Οι απεργοί των λιγνιτωρυχείων της Βρετανίας, κατά μια άλλη μελέτη, απεργούν διότι ασυνείδητα δεν επιθυμούν να συνουσιαστούν με τη μητέρα γη, ενώ οι διαφωνούντες στη Σοβιετική Ένωση διώκονταν από την εργασία τους και μετά κατηγορούνταν ότι πάσχουν από νωθρότητα και παρασιτισμό, σοβαρό «σύμπτωμα» της περίφημης πλέον σοβιετικής διάγνωσης της τεμπελοσχιζοφρένειας (sluggish schizophrēnia). Ιδεολογίες και θρησκευτικέςπίστεις διερευνήθηκαν από ψυχολογική άποψη με σκοπό να υμνηθούν ή να καταρριφθούν, ωστόσο η ανακάλυψη της ψυχολογικής αφετηρίας μιας πίστης ή ιδεολογίας δεν ισοδυναμεί με γνωμάτευση πάνω στο θέμα της ορθότητας ή του λάθους της θεωρίας της. Απλώς, στην καλύτερη περίπτωση, δια φωτίζεται ο μηχανισμός διά του οποίου αποκτήθηκε αυτή η πίστη. Επιχειρήθηκε ακόμη η ερμηνεία της ωρίμανσης της ανθρωπότητας ως ιστορικής αλληγορίας των φρουδικών σταδίων ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, όπου η εξέλιξη του ταξικού συστήματος ακολούθησε μια πορεία από τον αρχέγονο κομμουνισμό (αρχαϊκό στάδιο), στη δουλεία (στοματικό στάδιο), από τη δουλεία στον φεουδαρχισμό (πρωκτικό στάδιο) και από τον φεουδαρχισμό στο ώριμο σύστημα του καπιταλισμού, ή του σοσιαλισμού, αναλόγως των πολιτικών πεποιθήσεων του ψυχαναλυτή.

Δεκάδες κλάδοι της Ψυχολογίας ξεφύτρωσαν αυτά τα χρόνια: Φυσιολογική Ψυχολογία, Κλινική Ψυχολογία, Ψυχολογία των ατομικών διαφορών, Αναπτυξιακή Ψυχολογία, Ομαδική Ψυχολογία, Βιομηχανική Ψυχολογία, Διαχειριστική (managerial) Ψυχολογία, Πολιτική Ψυχο-

λογία, Ψυχολογία των οικονομικών σχέσεων, Κοινωνική Ψυχολογία, Ψυχολογία της καλλιτεχνικής δημιουργίας, Σεξουαλική Ψυχολογία, Αθλητική Ψυχολογία και θα μπορούσαν να αναφερθούν άλλοι τόσοι και παραπάνω «κλάδοι». Οι περισσότεροι από αυτούς αντανakλούν το σημερινό κλίμα της επιστημονικής υπερεξειδίκευσης. Άλλοι δεν καλύπτουν πραγματικές επιστημονικές ανάγκες, αλλά επιδιώκουν να διαμορφώσουν επαγγελματικές φυσιognωμίες και να καταξιώσουν καινούργιους επαγγελματικούς και κοινωνικούς ρόλους μέσα στις συνήθεις διαδικασίες επιδίωξης εξουσίας στην κοινωνία της αγοράς και του κέρδους. Ορισμένοι κλάδοι της Ψυχολογίας ασκούνται ως βιοποριστικά επαγγέλματα από μη ιατρούς, αποφοίτους των πλέον ετερόκλητων ιδρυμάτων, οι οποίοι επιδιώκουν να ασκήσουν ιδιωτικώς και ανεξέλεγκτα ψυχιατρικό διαγνωστικό και θεραπευτικό έργο, έξω από την εποπτεία των επιστημονικών δεοντολογικών κανόνων και της ιατρικής ηθικής. Η διαμόρφωση ενός τέτοιου επαγγελματικού πλαισίου από αναρμόδιους έχει ήδη προκαλέσει σοβαρά προβλήματα σε πολλούς απληροφόρητους ασθενείς.

Τα αξιοποιήσιμα στοιχεία για τη διάγνωση και θεραπεία της ψυχικής νόσου αλλά και τη φροντίδα του ασθενούς πρέπει να είναι στη διάθεση του ιατρού, ο οποίος με πλήρη ευθύνη οργανώνει τις διαγνωστικές και θεραπευτικές διαδικασίες. Από τους συνεργάτες του ιατρού (νοσηλεύτες/τριες, κοινωνικές/κοί λειτουργοί, άλλο παραϊατρικό προσωπικό) κανείς δεν μπορεί να ενεργήσει πέραν των εντολών και κατευθύνσεών του. Η πολύχρονη εμπειρία από τη λειτουργία των ψυχιατρικών υπηρεσιών, κυρίως μετά την παταγώδη αποτυχία της έννοιας της θεραπευτικής ομάδας, έχει δείξει ότι οι ψυχιατρικές νοσηλεύτριες και οι κοινωνικές λειτουργοί πράγματι αποτελούν τους κεντρικούς άξονες της υλοποίησης του θεραπευτικού προγράμματος που ετοιμάζεται από τον ψυχίατρο. Οι ψυχίατροι οφείλουν να έχουν πλήρεις γνώσεις Ιατρικής Ψυχολογίας. Μη ιατροί ψυχολόγοι είναι χρήσιμοι στις ιατρικές και ψυχιατρικές υπηρεσίες μόνον ως βοηθοί στην επιτέλεση ψυχομετρικών κυρίως δραστηριοτήτων.

Ανεξαρτήτως ωστόσο του αριθμού των κλάδων στους οποίους υποδιαιρείται σήμερα η Ψυχολογία και ανεξαρτήτως του αν πράγματι ανήκει στις βιολογικές επιστήμες ή όχι (διότι προϋπήρξε των βιολογικών επιστημών), οι πραγματικοί ιατροί, ακόμη και αν δεν την ονόμαζαν έτσι, ποτέ δεν έπαψαν να θεωρούν την ψυχολογική οπτική αναπόσπαστο τμήμα της αντίληψής τους για τον άνθρωπο, υγιή ή νοσούντα, και θεμελιώδη προϋπόθεση για τη διαμόρφωση της διάγνωσης, της πρόγνωσης, καθώς και για την κατάστρωση της θεραπείας, στη σωματική και την ψυχική νόσο. Και αυτό γιατί ο ψυχικός παράγοντας ενδέχεται να πυροδοτεί τη σωματική ή ψυχική νόσο, να διαμορφώνει την κλινική εικόνα, να επηρεάζει την πορεία της, να επιδρά στα προγνωστικά στοιχεία και να εμπλέκεται στη θεραπεία της. Γι' αυτό, ο ιατρός πρέπει να κατέχει τις γνώσεις και τις τεχνικές ώστε να αξιοποιεί την ψυχολογική διάσταση σε όλες τις φάσεις χειρισμού του περιστατικού από τη διάγνωση μέχρι την κατάστρωση του θεραπευτικού προγράμματος, τη συμμόρφωση του ασθενούς σε αυτό και την τελική έκβαση. Αυτές οι ψυχικές διεργασίες, τις οποίες αξιοποιεί ο ιατρός ώστε να διευκολύνει τη συνεργασία με τον ασθενή του, απαρτίζουν έναν από τους κεντρικούς άξονες της Ιατρικής Ψυχολογίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ECCLES JC. Evolution of consciousness. *Proc Natl Acad Sci USA* 1992, 89(16):7320-7324
 EISENBERG L. The Human Nature of Human Nature. *Science*, 1972, 176(4031):123-128
 MARKIDES K. *Fire in the heart*. Samans, Magicians & Healers. Arcana, New York, 1987
 TOFLER A. *The third wave* (Το τρίτο κύμα). Μετάφραση: Ερ. Μπαρτζινόπουλος. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1982